

hogy Paksy egyik saját „vadászterületéről” van szó, melyen igen termékeny doktori munkálatait is végezte. Az igen tüzetes analízis többek között igazolta, hogy Zalában is a Szekfű Gyulánál szereplő „harmincasok nemzedékéről” volt szó. Esetleg felvethető, hogy Bethlen, Gömbös és a nyilas tábor nem okvetlenül csak egyazon ideológiai bal–jobb skálán értelmezendők. A jelenség szinte szociálpszichológiai jellemzésében érdekes kettősséget tapasztalni: egyfelől a választói célközönségükről az olvasható, hogy a derékhadat olyan – nem reménytelenül nyomorgó – „egyszerű emberek” (21.) alkották, akik „hajlamosak a demagógia és az irracionális ideológia elfogadására” (17); másfelől Paksy következtetéseiben regisztrálja, hogy a nyilas pártalakulatok kampányaikban sok „pragmatikus”, „érthető és kézzelfogható” kérdést hoztak terítékre, és képviselőik „valós ellenzéki politika” folytatására voltak képesek (20.). Újabban sok kapcsolódó politológiai közhelyt kezdenek már felülvizsgálni és az extrémista politikai szubkultúrákat egyre összetettebben magyarázni – a strukturálisan belátóbb értelmezések pedig jó eséllyel visszasugározhatnak a történeti vizsgálatokra is. Emellett Paksy tanulmányában szerencsés adottság a jelenből néző friss szóhasználat, az már kevésbé, amikor itt-ott napjaink politikai köznyelvéen szól az egykorú folyamatokról. Egyébiránt kissé felnagyítottnak, már-már elrettentő mellékhatásúnak tűnik a nyilas mozgalom folyamatos említettsége, akárha bizonyos társadalompedagógiai cél (is) mozgatta volna a szerkesztőt – aki szerint előretörésük „félelmetes jelzés volt ... a jövőre nézve” (27.).

Legfeljebb szépséghibaként említhető még néhány apró önisméltés és adatszerű elcsúszás, vagy a tanulmány erőteljesebb központosításának hiánya. Utóbbi azonban annál eklatánsabban tanúskodik az éjt-nappallá tevő kutatómunkáról, tünetszerűen jelezve a forrásokból jól ismert helyesírás gyakorlathoz idomulást. Mindent egybevéve egy újabb remek kiadvánnyal bővült a hatalmas Zalai Gyűjtemény, amely mögött a megyei levéltári teljesítmények egyik kiemelkedő intézménye, az újkori rész mögött pedig jó ideje a levéltár oszlopos tagja, Paksy Zoltán áll.

Eöry Áron

„FÜSTÖLGŐ ROMOK KÖZÖTT”

Fejér megyei helyzetjelentések a második világháborút követően

(Fejér Megyei Történeti Évkönyv 31.)

MNL Fejér Megyei Levéltára, Székesfehérvár 2016. 407 oldal

A Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára forráskiadványában a megye második világháborús eseményeit tekinti át. A Fejér Megyei Levéltár második világháborúval kapcsolatos dokumentumai közül néhány már megjelent a Magyar Nemzeti Levéltár 2015-ben kiadott „Törvényes” megszállás című dokumentumgyűjteményében (Szerk. L. Balogh Béni. Bp. 2015). Ezen kívül a megyei levéltár munkatársai 2009-ben is megjelentettek egy forráskiadványt (*Bödö István – Czetz Balázs: „Ígéretekben nem lesz demokrácia”*. Dokumentumok Fejér megye

történetének tanulmányozásához 1945–1948. Székesfehérvár 2009.), amelyben az 1945 és 1948 közötti, a közigazgatás különböző szintjein keletkezett iratokat tették közkinccsé.

A 2016-ban kiadott puha fedelű, igényes megjelenésű könyv borítója a Zámolyhoz tartozó Lajosmajor egyik szétlőtt házát ábrázolja, s négy szerzője van (Bödö István, Czetz Balázs, Gulyás Anita, Kovács Attiláné). A kilenc egységre osztott kötetben belül a szerzőktől négy bevezető tanulmányt olvashatunk. Ezeket követi a forrásközlés szempontjainak magyarázata, maguk a dokumentumok, majd a felhasznált irodalom és a rövidítések jegyzéke. A kötetet névmutató, illetve tartalomjegyzék zárja.

A mű a bevezető tanulmányok után a nagyobb közigazgatási egységtől a kisebb felé haladva (megyei, járási, település) ismerteti a közlésre kiválasztott dokumentumokat. A települések betűrendben követik egymást. A könyv elején lévő négy rövidebb tanulmány történelmi kontextusba helyezi a megyében lezajlott harcokat és az azok során keletkezett civil veszteségeket, a gazdasági károkat, valamint a megyei közigazgatásban bekövetkező változásokat.

Az a tény, hogy a második világháború során a hazánk területén zajló harcok pusztítása leginkább Fejér megyét érintette, eddig is sokak előtt ismert volt. A bevezető rész első tanulmányának címe *Fejér megye a második világháborúban*. Szerzője, Bödő István röviden felvázolja a megyében az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvétel utáni politikai és személyi változásokat, majd a megye területén zajló harcok részletes bemutatása következik. A terület 1944. december 2-ai és 1945. március 23-ai között hadműveleti helyszín volt. A Vörös Hadsereg megállítására, illetve a főváros felmentésére szervezett három „Konrád”-hadművelet hadi eseményeinek ismertetése mellett a polgári lakosságot ért atrocitásokról is képet alkothatunk. A második világháború magyarországi történetében – Budapest mellett – Székesfehérvárt a legtöbbet szenvedett magyar városként említik, amely a harcok alatt gazdát is cserélt, s innen indult „Tavaszi Ébredés” fedőnéven a Wehrmacht utolsó támadó hadművelete a háború során. A hadi eseményeken túl a szerző szól a szovjet katonák nők elleni szexuális zaklatásairól, és a polgári lakossággal szembeni inzultusokról. Ugyanígy tesz a német hadsereg által elkövetett bűncselekményekkel is.

A második tanulmányt Czetz Balázs jegyzi (*A háború civil áldozatai Fejér megyében*), s a szerző már bevezetőjében leszögezi, hogy szinte lehetetlen pontosan megállapítani a megye embervesztését. Ennek okai közül az adminisztrációt ért súlyos károkat, illetve az 1945 utáni sajátos történelemszemléletet emeli ki. Tájékoztatót ad a feltáró munka fő irányáról, céljairól, távolabbi célként megjelölve a nem életellenes cselekedetek és gazdasági jellegű károk kutatását, feltárását. A tanulmány szerzője több konkrét esetet is említ a települések nevével, ahol német vagy szovjet csapatok háborús bűntetteket követtek el munkaszolgálatosok, sebesültek vagy hadifoglyok ellen. A kisebb települések mellett Székesfehérvár polgárainak veszteségeiről is olvashatunk, hiszen a megyeszékhely lakosságát is ritkították a városért folyó harcok, valamint a német és szovjet katonák gyakran brutális fellépése.

A harmadik tanulmányban (*Kovács Attiláné: Fejér megye gazdaságának második világháborús kárai*) a szerző röviden áttekinti a megye mezőgazdaságának helyzetét, fejlettségi szintjét és a művelés alá vont földterület megoszlását az utolsó békeévben. A közölt számadatokkal – a pusztítás szemléltetésére – a békeéveket párhuzamba állítja a háborús esztendőökkel. Mind a

mezőgazdaságot, mind az ipart ért károkat szemléletesen, a kiemelten érintett községek számaival mutatja be, s ezekből az olvasó számára világossá válik, hogy a mezőgazdaságon belül az állatállomány szenvedte el a legsúlyosabb pusztítást. De a megye iparát is jelentős károk érték, főként a feldolgozóipart és a kisipart. A harcok befejeztével a talpra állás az iparban csak nehezen indult meg, a mezőgazdasági termelés hamarabb magára talált, bár a békeévek mutatóitól ekkor még elmaradt. A háború utáni újrakezdéshez radikális lépésekre volt szükség, ilyen például az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én kiadott földreform rendelete, amelynek nyomán a megyében csaknem 300 ezer holdnyi földterület került kiosztásra.

A negyedik, egyben utolsó tanulmány a vármegyei közigazgatás helyzetét vizsgálja (*A vármegyei közigazgatás helyzete a háború után*). Szerzője, Gulyás Anita röviden bemutatja a harcokat követően a megyében kialakult közigazgatási káoszt, illetve a rendszer életre keltésére tett kísérleteket. Az első teendők közé tartozott a nemzeti bizottságok, mint a háború után az életet megindító szervek létrehozása. A közbiztonság javítására több településen állítottak fel nemzetőrséget, melyek a lakosság értékeit és személyes biztonságát óvták. A szerző sorra veszi a közellátás, a kereskedelem és közutak állapotát, valamint a közegészségügyi és az egészségügyi intézmények helyzetét. A pénz rohamos elértéktelenedése, a vele járó hiperinfláció – amihez a Vörös Hadsereg által használt fedezet nélküli hadipénz is jelentősen hozzájárult – a településeket súlyosan érintette, a fizetésektelenség szélére sodorta. A háború az oktatást és a kultúrát sem kímélte. Számos községi iskola megsemmisült, gyakran több évfolyam szorult egy (nem egyszer fűtetlen) tanterembe, de az oktatói gárda is erősen megfogyatkozott. A harcok alatt a községi népkönyvtárak 80%-a elpusztult, a mozik súlyos károkat szenvedtek.

A források válogatásánál a szerzők mélyen merítettek, így a megyei szintű iratoktól a járási főszolgabírói iratokon át a községekig bezárólag található dokumentumok, melyeket kiegészítik tisztiorvosi iratok és néhány gyártörténeti vonatkozású forrás. A harcok alatt az egyes településeken történt halálesetek okainak feltárásához az anyakönyvi iratokat használták fel. A forrásközlés szempontjainak bemutatására külön fejezetet szenteltek a szerzők. A közigazgatás különböző szintjein keletkezett iratokat 1945 és 1947 közötti időszakból válogatták és kronologikus sorrendben követik egymást. A szerzők „előrelátását” dicsérik, hogy főleg 1948 előtti dokumentumokat válogattak be a kötetbe, így – ahogy azt maguk is megjegyzik – még mentesek az ideológiai behatástól.

A veszteséglisták összeállítása során használt halotti anyakönyvi másodpéldányok jól használható forráscsoportnak bizonyulnak a kutató számára, ám nem teljes körűen adják vissza a valós számokat. Czetz Balázs tanulmányában számszerű adatokat olvashatunk a megyét ért embervesztéséről, de – amint erre a szerző fel is hívja a figyelmet – az anyakönyvi bejegyzések nem tükrözik pontosan a polgári áldozatok számát, és bizonyos halálesetek vizsgálatára alkalmatlanok (lásd a 76. számú lábjegyzetet).

A bevezető tanulmányokat záró jegyzetapparátus bőséges életrajzi ismertetéssel szolgál a szövegekben felbukkanó tisztviselőkkel, politikai szereplőkkel kapcsolatban. A magyarázatot igénylő eseteket, elnevezéseket szintén a jegyzetekbe írt magyarázatok teszik teljes mértékben érthetővé.

Egy-egy forrás azonban néha többet mond minden elemzésnél. Megrázó olvasni a szenvedésről, amelyet a megye lakossága élt át a harcok alatt sőt, még a háborút követően is, hisz

a fel nem robbant lőszeres még hónapokkal később is követeltek áldozatokat a polgári lakosság soraiból. A dokumentumok némelyikében megcsillan az újrakezdés iránti remény és az a nagymérvű összefogás, amely a háború poklát megjárt emberek életigenlésének elidegeníthetetlen tartozéka. Fontos megjegyezni, hogy a szerzők kiemelten ügyeltek arra, hogy egyenlő arányban közöljenek forrásokat a németek és a szovjetek által a polgári lakosság, illetve a hadifoglyok kárára elkövetett bűnökről.

A szerzők jól megválasztott dokumentumok segítségével több szemszögből mutatják be a megyét ért háborús pusztítást. A kötet strukturált és átfogó képet, egyfajta történelmi pillanatfelvételt ad a rombolás mértékéről és az újjáépítés menetéről, és hozzájárul egy kisebb közigazgatási terület háborús történetének feldolgozásához.

Somogyi László

FOLYTONOS FEGYVERROPOGÁS KÖZEPETTE

Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I.
(A veszprémi egyházmegye múltjából 27.)

Szerk. Varga Tibor László

Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém 2015. 634 oldal

1945 nemcsak amiatt volt sorsfordító év, mert befejeződött a háború, hanem azért is, mert az addigi jövőalternatívák közül a korábban csak elvi lehetőségként számon tartott kommunizmus egyszerre reális valóságként sejlett fel. Az erre a szűk időszakra fókuszáló történelmi narratívák közül mindeddig az volt meghatározó, amelyik a fordulat évét megelőző két évre a demokratikus kibontakozás bizonytalan, de valós lehetőségeként tekintett. Korábban is tudható volt azonban – sőt ha Márai naplójára gondolunk, a kortársak is észlelhették –, hogy az 1945. évi fordulat a szovjetizálás kezdetét jelentette. Elég csak felidézni a nemzeti bizottságok paritásos összetételéből következő, a kommunista szempontok érvényesüléséhez vezető problémákat, mint például a földosztás anomáliáit, melynek következményeként nemcsak a nagybirtok, hanem az 57 hektár feletti polgári földvagyon is megszűnt, elvágvá már 1945 tavaszán az erre épülő középosztályosodási stratégiákat.

Varga Tibor László gyűjteményes kötete jelentős vállalkozás, amely ebbe a kortársak számára is nehezen átlátható milióbe enged betekintést. A könyv a veszprémi egyházmegye 1945. évi kárjelentéseit gyűjti egybe, lényegében a teljes vonatkozó forráskorpusz közreadásával. (A cím ugyanakkor folytatást is sugall, melyben az egyházmegye településeit ért emberi veszteségeket adja majd közre a levéltár.) Nem előzmény nélküli a téma iránti érdeklődés, hiszen az elmúlt évtizedben a győri, a székesfehérvári és a szatmári római katolikus egyházak megmentésében is úttörő vállalkozások láttak napvilágot (Inter arma 1944–1945.